

Bezdětnost mužů z perspektivy hegemonické maskulinity

Hana Maříková

Male Childlessness from the Perspective of Hegemonic Masculinity

Abstract: The share of childless people in contemporary Czech society (and elsewhere) is increasing. Research in the social sciences has mainly focused on explaining female rather than male childlessness. This article tries to at least partially fill in the gap in this research by focusing on male childlessness from the perspective of masculinities and more specifically hegemonic masculinity. A thematic analysis of problem-oriented interviews conducted repeatedly with 12 heterosexual men (of different ages and educational backgrounds) focuses on explaining these men's life experience of childlessness and their perception of childlessness in relation to the conditions and circumstances of their lives, and it does this in relation to how they construct their masculinities along the main axes of 'values and norms', 'the perception and meaning of close relationships', 'the meaning of work and leisure activities', and 'individuals' experience of their life situation'. Hegemonic masculinity characteristics are then either reproduced or disrupted according to how these different axes combine. The analysis has shown that, even in the case of childlessness, men more often construct their masculinities in a hegemonic than a non-hegemonic mode. However, hegemonic masculinity is also constructed through what is left 'unspoken' and 'concealed', that is, through what men do not explicitly state in interviews, so attention should also be paid to this issue in research on masculinities.

Keywords: childlessness, men, hegemonic masculinity, qualitative research, Czech Republic

Maříková, Hana. 2020. „Bezdětnost mužů z perspektivy hegemonické maskulinity.“ *Gender a výzkum / Gender and Research* 21 (1): 130–153, <http://dx.doi.org/10.13060/gav.2020.007>.

V soudobých společnostech tzv. západního typu narůstal v uplynulých desetiletích počet bezdětných osob (např. Sobotka 2004).¹ Tento proces je dáván do souvislosti s celkovou změnou demografického chování v rámci tzv. druhé demografické tranzice (van de Kaa 1987 aj.), s hodnotovými změnami v tomto typu společnosti (Inglehart 1977), s procesem její individualizace (Beck, Beck-Gernsheim 1995, 2002; Bauman 2003 aj.) i s transformací intimity (Giddens 1992 aj.) a v bývalých socialistických zemích střední a východní Evropy také s procesem anomie (Philipov et al. 2005) coby průvodním jevem tranzice společnosti od totalitarismu k demokracii a od plánované ekonomiky k tržnímu hospodářství.

Data z kvantitativních komparativních šetření (Miettinen et al. 2015) provedených v Evropě dokládají, že častěji jsou bezdětní muži než ženy. Česká republika, třebaže patří k zemím s nízkou mírou bezdětnosti žen, vykazuje naopak nejvyšší rozdíl mezi bezdětností mužů a žen (ibid: 18). Pokud je téma bezdětnosti mužů u nás vůbec sledováno (např. Možný et al. 2008; Hašková 2009; Chromková, Rabušic 2013; Kyzlinková, Šťastná 2018), pak až na výjimky (např. Hašková 2009; Slepíčková 2009 a 2014) z perspektivy tzv. populačních studií zaměřených hlavně na sledování sociodemografických charakteristik bezdětných osob a snažících se zodpovědět otázku, jaké faktory přispívají k nárůstu bezdětnosti a jaké naopak mají potenciál podpořit fertilitu. Mimo zorný dosah bádání tohoto typu však zůstává perspektiva bezdětných mužů, jejich identita, chápání a prožívání bezdětnosti v průběhu jejich života jimi samými, a na ně se zaměřuje tento text.

Bezdětnost, společnost a gender

Nárůst bezdětnosti v období tzv. pozdní modernity je považován za jeden z projevů procesu individualizace (Giddens 1992; Bauman 1995, 2003 aj.), kdy v současné společnosti západního typu si lidé utvářejí oproti minulosti své životní biografie stále svobodněji, a to především anebo dokonce jen na základě svých individuálních preferencí a voleb. V konečném důsledku dochází k deinstitutionalizaci, destandardizaci a pluralizaci životních drah jedinců (Bertaux, Kohli 1984; Elder, O'Rand 2009; Chaloupková 2010; Hašková et al. 2014 aj.) a skutečnost, zda se lidé stanou nebo nestanou rodiči, je ovlivněna (i) jejich volbou.

Nicméně, jak upozorňuje Ulrich Beck (1992), dokonalá soudobá, tj. tržní společnost je nejen společností svobodných jedinců, ale také společností bez dětí. Subjektem trhu je totiž nezadaný jedinec, který je nezávislý a volný, dostatečně flexibilní a mobilní, aby mohl plnit nároky a požadavky trhu. Tomuto obrazu tzv. ideálního pracovníka

¹ Článek byl vytvořen s podporou GA ČR (Bezdětnost a jednoduché rodiny: příspěvek k vysvětlení nízké plodnosti v České republice, reg. č. 17-04465S) a s institucionální podporou RVO 68378025.

(Williams 1999) nezatíženého pečovatelskými povinnostmi odpovídá biografie pracujícího muže s pracovní kariérou nepřerušovanou obdobími péče o druhé (tj. děti nebo jiné rodinné příslušníky), jemuž pečovatelské závazky nebrání být časově flexibilní ani prostorově dostatečně mobilní. Bezdětnost je v této optice konstruovaná jako inherentní projev strukturálního nastavení společnosti, v níž je dynamika imperativem a dítě se stává překážkou, zátěží. Bezdětnost tak nelze jednoduše považovat za akt zcela svobodné volby.²

Otázka svobody volby vyvstává do popředí také tehdy, když se zaměříme na téma bezdětnosti ve vztahu k normativitě rodičovství, kdy norma stát se rodičem má stále větší závaznost pro ženy než pro muže. V intenci genderového řádu společnosti (např. Connell 2005) a pronatalitní kultury je totiž fertilita spojována především s ženstvím a ženství s mateřstvím neboli „povinností“ ženy stát se matkou. Vztah mezi mužstvím a plodností není konstruován tak těsně, jako je tomu v případě žen, kdy „mít dítě“, „stát se rodičem“ není pro muže „povinností“ nebo „závazkem“ do té míry jako pro ženy, což vysvětluje, proč rodičovství nesehrává tak výraznou roli ve formování genderové identity mužů i proč vnější tlak na prokreaci není v případě mužů v porovnání se ženami tak silný.

Nicméně vztah mezi bezdětností a genderem je komplikovanější. Jestliže podle dat z mezinárodního komparativního výzkumu (Miettinen et al. 2015) bezdětné ženy v české společnosti dosahují častěji nejvyšších anebo naopak nejnižších stupňů vzdělání, zatímco bezdětní muži mají převážně nízké vzdělání, pak tato zjištění naznačují, že šance žen a mužů stát se či nestát se rodičem není ovlivněna pouze genderem dané osoby, ale může se kombinovat s dalšími sociálními vlivy, zejména se vzděláním a věkem, sexualitou nebo etnicitou, stejně jako s příslušností k sociální vrstvě či třídě apod. Také tyto vlivy mohou různým způsobem vytvářet nebo limitovat životní šance, a tedy možnosti individuálních voleb žen a mužů v oblasti (nejen) jejich soukromých životů.

Jestliže bezdětnost je nutné chápat jako průsečík mnoha vlivů, kde osobní preference a svoboda volby nemusí být zcela určující a kde svou roli sehraje i gender ve vazbě na sociální pozici a s ní spojené zdroje, moc a prestiž, pak z této perspektivy nedává smysl dívat se při výzkumu bezdětnosti na kategorii genderu, resp. různé formy maskulinit (a feminit), na genderové vztahy a s nimi spojené sociální nerovnosti izolova-

² Kritikové a kritičky teorie individualizace a svobodné volby (Jamieson 1999; Hey 2005; Skeggs 2003 aj.) poukazují na to, že tato teorie prosazuje individualismus a individuality normativně jako něco, co je povinné, nevyhnutelné a univerzální. Podle Beverley Skeggs (2003: 61) svobodná volba představuje způsob existence střední třídy ve světě, k čemuž patří i schopnost reflektovat v něm svou pozici a svůj život, kdy zdroje a techniky nezbytné pro utváření sebe sama a svou sebereflexi nejsou ve společnosti všem stejně dostupné. Koncept svobodné volby, a tedy i svobodně utvářených biografí tak ignoruje stávající společenské nerovnosti.

ně od ostatních kategorií (Christensen, Jensen 2014). Systémy sociálně utvářených nerovností jsou totiž neoddělitelně propojeny a (re)produkují se na různých úrovních od struktury společnosti přes instituce, kulturní symboly a normy až po individuální praktiky a genderové identity (maskulinity a feminity).³

Rovinou, kde v rámci každodennosti dochází k průniku různých vlivů (strukturálních, kulturních a individuálních), je rovina sociálních interakcí, kde se formuje a manifestuje gender čili genderové vztahy (včetně vztahů nerovností), stejně jako genderové identity. Zatímco koncept „dělání genderu“ (West, Zimmerman 2008) zdůrazňuje závaznost v utváření genderu podle určitých, kulturně utvářených pravidel, a to nejen tím, co jako lidé „děláme“ svým jednáním, ale také svými slovy, pak koncept rozvolňování genderu (např. Deutsch 2007) poskytuje analytický nástroj k možnému překračování této kulturní „závaznosti“.

Výzkum bezdětnosti (nejen) ve vztahu k její genderovanosti

Jestliže „mít dítě“ je většinou lidí považováno za „přirozené“, za součást životní dráhy dospělého jedince (Hadley, Hanley 2011), a rodičovství je spojováno se smysluplným životem (např. Možný et al. 2008), pak v této optice je bezdětnost stigmatizovaná, považovaná za „vybočení“ z normy.

Výzkumy, které se na bezdětnost zaměřují na úrovni žité zkušenosti (např. z hlediska běhu života), nicméně problematizují ostré dělení bezdětnosti na „dobrovolnou“ a „nedobrovolnou“⁴ (Letherby 2002; Hašková 2009 aj.) a vymezují ji spíše jako kontinuum postihující plastičtěji možnou flexibilitu v konstrukci identity bezdětné osoby.⁵ Tyto výzkumy potvrzují také určitá genderová specifika bezdětnosti, např. jako odlišnosti v prožívání bezdětnosti u mužů a žen (např. Agrillo, Nelini 2008).

Vztahu mezi bezdětností a utvářením genderových identit se častěji věnuje

³ Maskulinity, stejně jako feminity coby součásti kategorie genderu, představují kulturně a historicky utvářené pojmy, naplněné významy a hodnoceními, která mohou variovat a variují mimo jiné i z perspektivy, z níž jsou definovány.

⁴ Dobrovolná bezdětnost bývá definována jako aktivní volba jedince nemít dítě, jako životní záměr. Nedobrovolná bezdětnost je obvykle vymezována jako neschopnost mít dítě v důsledku biologické neplodnosti anebo nemožnost mít dítě vlivem strukturálních či jiných vnějších faktorů, kdy se ale jak neschopnost mít dítě, tak i nemožnost stát se rodičem mohou měnit s variujícími životními podmínkami (Park 2005).

⁵ Poukazují na to, že jedinec může v různém období svého života, stejně jako v různých sociálních kontextech konstruovat různě svou identitu na pomyslném kontinuu vymezeném „dobrovolnou“ a „nedobrovolnou“ bezdětností. Z tohoto hlediska utváření identity bezdětného jedince nemusí nutně představovat jednou provždy ukončený proces, nýbrž spíše proces plný dynamiky s možnými zvraty v průběhu života, situačním přehodnocováním a kontextuální re/konstrukcí identity dané osoby coby bezdětné.

výzkumná pozornost v případě žen než mužů, třebaže ženy jsou méně často bezdětné než muži. V této souvislosti se zájem soustřeďuje zejména na bezdětnost žen spojenou s aktivní volbou této životní možnosti (např. Gillespie 2003) narušující hegemonní pojetí mateřství jako normativního měřítka ženství, a tedy i jako centrálního prvku v konstrukci identit žen. V případě mužů se nezřídka jedná o sledování bezdětnosti v souvislosti s jejich neplodností (nebo i neplodností páru), která bývá označována jako specifický případ nedobrovolné bezdětnosti. Třebaže předpis stát se rodičem není v případě mužů tak striktní jako v případě žen a neplodnost jedince (či dvojice) stále představuje neakceptovanější formu bezdětnosti druhými lidmi, jak prokazují výzkumy na toto téma (Letherby 2002; Merz, Liefbroer 2012), neznamená to nutně, že by tato forma bezdětnosti mužů byla prostá (jakékoli) stigmatizace. Plodnost je totiž stále považována, pokud ne za hlavní, tak za jeden z důležitých znaků hegemonické maskulinity⁶ neboli kulturně utvářeného ideálu mužství. Neplodnost muže v této optice bývá asociována se „ztrátou mužnosti“, neplodný muž bývá vnímán jako „neplnohodnotný“ apod. (Dudgeon, Inhorn 2003).

Nicméně vztah mezi neplodností a nedobrovolností bezdětnosti u muže (stejně jako u ženy) může být složitější. Neplodné osoby nemusejí vždy nutně usilovat o rodičovství, stejně tak jako příčiny nedobrovolné bezdětnosti mohou zahrnovat také sociální a materiální okolnosti života jedince, jež mu nemusí vždy umožnit stát se rodičem, i když po tom touží. Z tohoto hlediska je důležité věnovat pozornost tomu, jak sami bezdětní, v tomto případě muži, rámuji svou bezdětnost, jak ji významují ve vztahu ke svým přáním a tužbám, stejně jako k podmínkám a okolnostem svých životů, a jak tím v konečném důsledku konstruuji svou maskulinitu. Znamená to ptát se, kdy muži „děláním bezdětnosti“ re/konstruuji kulturní ideál maskulinity čili hegemonickou maskulinitu a kdy jej případně překračují neboli řečeno jinak, znamená to položit si otázku, jak lze bezdětnosti mužů rozumět z hlediska „dělání“, případně „rozvolňování“ genderu? Hegemonická maskulinita v tomto případě slouží nejen jako analytický nástroj k identifikaci těch postojů a praktik mezi muži, které zachovávají genderovou nerovnost, hierarchizaci, a tedy i moc určitých skupin mužů nejen nad ženami, ale také nad jinými muži, avšak slouží rovněž k identifikaci postojů a praktik nekorespondujících s touto kulturně idealizovanou formou maskulinity.

⁶ Raewyn W. Connell (2005) definuje patriarchální dividendu jako výhodu, kterou muži obecně získávají z celkové podřízenosti žen, kdy tato dividendu podle jejího názoru může mít podobu cti, prestiže, práva udílet rozkazy, ale i různých výhod – privilegií.

Metodologické rámování

V této analýze vycházím z opakovaných problémově orientovaných rozhovorů⁷ (Witzel 2000) provedených ve dvou vlnách (tj. v letech 2005–2006 a 2017–2018) s 12 bezdětnými heterosexuálními muži různého věku. V době konání prvního rozhovoru byli ve věku od 32 do 44 let. Šest mužů mělo vysokoškolské vzdělání, čtyři absolvovali střední školu anebo vyšší odbornou školu, dva byli vyučení. Vzorek zahrnuje muže, kteří se v rámci problémově orientovaného rozhovoru prezentovali jako dobrovolně i nedobrovolně bezdětní, stejně jako ti, kdo své rodičovství odkládali nebo odkládají.

Zvolená technika problémově orientovaného rozhovoru, která představuje případ polostrukturovaného rozhovoru zaměřeného na mapování určitého biografického tématu (v tomto případě bezdětnosti), byla vybrána proto, že participantí výzkumu mají dostatečnou volnost pro vyjádření své životní zkušenosti, otázek a témat, která jsou pro ně osobně relevantní, a zároveň umožňuje strukturovat rozhovor cílenými otázkami výzkumnice nebo výzkumníka a zaměřit jej na sledované téma či témata.

Pro mapování bezdětnosti mužů jsme vymezili hlavní okruhy výzkumu, tj. rodičovské plány a jejich změny v průběhu života; percepce možností, odmítnutí a/nebo bariéry rodičovství; partnerství a jeho/jejich význam v životě daného muže; původní i širší rodina a blízké sociální okolí jedince; práce a příjmy, bytové a životní podmínky; možnosti kombinace práce a osobního života; životní styl; názory na adopci a reprodukční technologie; vnímané stereotypy v kontextu bezdětnosti a reprodukce; sociodemografické charakteristiky.

Následná analýza získaných kvalitativních dat byla provedena v souladu s principy tematické analýzy (Guest et al. 2012), kdy data byla nejprve kódována a poté byly kódy shlukovány podle své příbuznosti do tematických oblastí, které se ukázaly jako nosné pro analýzu výzkumného problému. Šlo o „hodnoty a normy“, „percepce a význam blízkých vztahů“, „význam práce a volnočasových aktivit“, „prožívání jedincovy životní situace“, které v této analýze představují hlavní osy utváření maskulinit.

Oblast blízkých vztahů zahrnovala otázku rodičovství, partnerství anebo jiných blízkých vztahů, a to v rovině hodnot, tužeb, postojů apod. i v rovině praktické realizace (byť jsem se o ní coby výzkumnice dovídala prostřednictvím symbolické roviny slov). Oblast aktivit obsahovala práci, volný čas – koníčky a hobby, případně jiné aktivity, které muži chápali jako důležité a významné ve svém životě. Oblast prožívání zahrnovala zvýznamňování různých životních situací, možností a perspektiv spolu s hodnocením situace bezdětnosti ve vztahu k jiným životním situacím a možnostem retrospektivně reflektovaným vzhledem k průběhu životní dráhy daných bezdětných mužů. Kombina-

⁷ Všechny rozhovory byly anonymizovány.

ce těchto základních oblastí nebo os vede k utváření různých konfigurací maskulinit, re/produkci či narušení charakteristik hegemonické maskulinity.

I když výzkumný rozhovor vytváří prostor pro (sebe)prezentaci, pro tematizaci životní zkušenosti – v daném případě bezdětných mužů, určitá témata během něj ale nemusejí nutně zaznít anebo nemusejí být tematizována příliš detailně. Proto jsem se v analýze zaměřila nejen na to, co daní muži ve vztahu ke své bezdětnosti významují v jimi sdělovaných životních příbězích, ale také na to, co v jejich vyprávěních nebylo obsaženo, neboť i to má svou vypovídající hodnotu ve vztahu k utváření jejich maskulinit.

Bezdětní muži a hegemonická maskulinita

Jasnější představu o tom, zda by se chtěli nebo nechtěli stát otcem, formulovala v rámci rozhovorů zhruba polovina mužů, z nichž tři po dítěti stále toužili, jeden kdysi zvažoval možnost adopce, zatímco dva muži se rodiči nikdy stát nechtěli. Další tři muži sice „vykročili“ na trajektorii rodičovství, nicméně těhotenství jejich manželky či partnerky nakonec skončilo nezdarem. Zbylí muži byli ve svých postojích k dané otázce spíše nevyhranění. Z hlediska prezentované touhy po dítěti v kombinaci s mírou vnímané volby bezdětnosti bylo možné vymezit u mužů participujících ve výzkumu několik skupin, a sice: 1. ne/dobrovolně bezdětné; 2. prodlužující ne/dobrovolně období bezdětnosti; 3. volící bezdětnost.

Ne/dobrovolně bezdětní muži

Tenkou hranicí mezi nedobrovolností a dobrovolností bezdětnosti ilustrují příběhy dvou mužů (vysokoškoláka Víta a vyučeného Adama), jejichž přechod k dospělosti se odehrál v 80. letech minulého století. Oba vstupovali do manželství v období socialismu, kdy uzavření sňatku bylo jak předpokladem, tak leckdy také důsledkem těhotenství a s ním spojeného rodičovství.⁸ Před rokem 1989 prožilo v manželství alespoň část svého života 90 až 95 % mužů a 96 až 97 % žen (Fialová 2005). Podle dat ze Sčítání lidu z roku 1991 byla ve věkové kohortě 50- až 54letých žen bezdětná pouze 3 % a o deset let později 4,3 %, což svědčí o vysoké normativitě mateřství v období socialismu (Hašková, Zamykalová 2006). Neplodnost v té době představovala v zásadě jediný legitimní důvod pro bezdětnost ve společnosti, která byla pronatalitní, se silným důrazem na biologické rodičovství přetrvávajícím dodnes (Hašková 2009).

Životní příběhy obou mužů ilustrují tuto explanaci. Adam i Vít vykreslili svou bezdětnost jako důsledek neplodnosti jejich manželky, jejíž těhotenství bylo vždy

⁸ V 80. letech byly až v polovině případů uzavírány sňatky v době těhotenství partnerky. Jen zhruba 4 % dětí se narodila mimo manželství (Fialová 2005).

ukončeno ze zdravotních důvodů (tj. pro onemocnění neslučitelné s těhotenstvím a vedoucí k potratu nebo mimoděložní těhotenství, případně pro opakované samovolné potraty).

Mít dítě v určité etapě svého života vnímali jako něco samozřejmého, o čem nepochybovali. Stát se rodičem pro ně představovalo implicitní sociální normu. V tomto smyslu byli „připraveni“ naplnit tradiční představu muže coby otce. Jak se vyrovnali s tím, že se otcem nakonec nestali? I když výzkumy prokazují (Lampman, Dowling-Guyer 1995; Slepíčková 2014 aj.), že proces zvládání problémů s neplodností v rámci partnerského vztahu je výrazně stresující a ovlivňuje často sebevědomí a emoční stabilitu partnerů, jejich vzájemné vztahy i vztahy s ostatními lidmi, optika, kterou ženatí muži líčili svou bezdětnost, byla odlišná. Pouze jeden z nich se zmínil v souvislosti s opakovanými pokusy o otěhotnění své manželky prostřednictvím metod asistované reprodukce o zdravotních problémech a emoční náročnosti celé situace pro ženu, když pronesl:

Dělaly se dva nebo tři pokusy, to v té době probíhalo taky.⁹ Ženskou cpou všelijakýma hormonama a tak dále. A tak manželka začala přibírat a pomalu ji přivedli do předčasného přechodu. No tak já jsem pak říkal, že na to kašleme, protože mně je přednější její zdraví než dítě zkoušet do nekonečna. Samozřejmě to obřečela. (Adam, 42 let, vyučený, 1. vlna)

Jestliže ani jeden z mužů nevyhodnotil situaci bezdětnosti v důsledku neplodnosti své partnerky jako situaci pro něj osobně stresující či frustrující anebo mající vliv na kvalitu partnerského soužití, pak zvolená optika „bezproblémovosti“ této životní situace pro ně osobně i pro pár jako celek může mít různá vysvětlení. Mohla pramenit zejména z toho, že neplodnost byla spojována se ženou, takže toto vysvětlení neohrožovalo mužovu identitu coby plodného a ve svém důsledku toho „správného“ muže (Dudgeon, Inhorn 2003). Skutečnost, že mužova manželka byla přinejmenším jednou těhotná, potvrzovala mužovu virilitu jako důležitý znak hegemonické maskulinity. Muž sice nenaplnil (tradiční) očekávání, že se stane otcem, ale vzhledem k tomu, že rodičovství není považováno za klíčovou součást identity muže, lze z toho dovodit, proč nedobrovolná bezdětnost v důsledku neplodnosti ženy neohrozila mužovu identitu.

Daní muži ale chápali svou bezdětnost rovněž jako výsledek manželské dohody, a tedy i určité volby v rámci partnerského svazku, resp. shody na nulových reprodukčních plánech, na tom, že nebudou postupovat žádné (další) kroky k případnému

⁹ Metoda asistované reprodukce in vitro fertilizace (IVF) byla v tehdejší Československu uzákoněna v roce 1983 (Hrušáková, Králíčková 2001).

rodičovství včetně adopce, k níž se oba stavěli (ostatně jako mnozí další muži v tomto výzkumu) negativně. Adopce pro ně nepředstavovala žádoucí cestu k překonání neplodnosti v rámci páru, což jinými slovy znamená, že tito muži a jejich manželky neusilovali o rodičovství „za každou cenu“ (viz i Hašková 2009).

Odmítání adopce jako možné cesty k rodičovství, kdy hlavním důvodem jejího odmítnutí je kladení důrazu na absenci jakékoli biologické vazby (příbuznosti) adoptovaného dítěte k potenciálním rodičům (což bývá spojeno s obavou z možných nepředvídatelných rizik při výchově dítěte v důsledku zděděné genetické výbavy), petrifikuje optiku svázanou s tradičním hegemonickým modelem maskulinity. Vlastní biologické rodičovství, resp. otcovství je tak ceněno výše než rodičovství sociální, jehož je adopce jednou z možností.

Oba muži zvýznamňovali situaci bezdětnosti v rámci rozhovorů pozitivně,¹⁰ tedy jako situaci, která nejen jim osobně, ale i páru jako celku přinášela a přináší spíše výhody než nevýhody v porovnání s rodičovstvím. Z pohledu jednoho z mužů bezdětnost umožnila nejen muži, ale také jeho ženě realizovat se pracovní (v rámci dvoukariérového manželství) bez nutnosti řešit kombinaci práce a rodičovství, stejně jako jim i druhému páru poskytla prostor pro „pohodový“ životní styl, kromě toho, že pro oba muže byla bezdětnost zdrojem partnerské spokojenosti.

To, že jsme bez dětí, tak si tu lásku dáváme sobě navzájem. Když jsou děti, tak přichází honba za uživením rodiny a rodinný starosti, takže hrozí, že třeba ty rodiče se jeden druhému odcizí. (Adam, 53 let, vyučený, 2. vlna)

Ted' jsme s manželkou před měsícem oslavili, že jsme spolu už 28 let. (...) Člověku není dobře samotnému. Ve dvou se to lépe táhne, to jsou sice, zdá se, fráze, ale je to tak, protože se podělí jak o starosti, tak o radosti, je to přirozená věc a má to svůj smysl. (Vít, 57 let, VŠ, 2. vlna)

Jak prokazují některé zahraniční studie, pro muže, kteří mají potřebné zdroje (např. lukrativní profesi anebo alespoň stabilní práci), vstup do manželství nejenže není nemožný na rozdíl od mužů, kteří mají nejistou pozici na trhu práce (Xie et al. 2003), ale manželství pro ně bývá výhodnější než pro ženy (Nock 1998). V kombinaci s bezdětností, jak naznačují příběhy obou mužů, muž může mít „to lepší z obou světů“

¹⁰ Do jejich pozitivního postoje k bezdětnosti se mohla promítnout rovněž skutečnost, že rozhovor s nimi byl proveden až v době, kdy otázku rodičovství považovali za uzavřenou kapitolu svého života. Vnímali, že jsou už ve věku, kdy se muži již rodiči běžně nestávají. Nemuseli být proto již konfrontováni s normou rodičovství v podobě přímých tlaků z okolí, které ale popírali, anebo nepřímo se skutečností, že jejich vrstevníci měli (malé) děti.

(viz i Hochschild 1989),¹¹ tj. ze světa práce, když jeho práce a kariéra má přednost a je vnímána jako důležitější vzhledem k práci a kariéře jeho ženy, i ze světa soukromí, když je mu každý den zabezpečen přinejmenším servis v rámci chodu domácnosti, jak to uváděli oba muži.

Kombinace bezdětnosti na základě neplodnosti partnerky s pozitivně vnímaným manželstvím a naplňující, finančně dostatečně ohodnocenou prací stejně jako s ceněnými možnostmi seberealizace ve volném čase nevede nutně k formování maskulinity, která by narušovala její hegemonický charakter. Pokud obsahuje prvky jako důraz na úspěch v práci, svobodu organizovat si svůj mimopracovní čas do značné míry podle svých vlastních preferencí, stejně jako určitá privilegia v rámci manželství (tj. nemuset se starat o běžný chod domácnosti, který vždy nebo převážně zajišťuje právě žena), pak se re/produkuje podstatné znaky hegemonické maskulinity (tj. úspěchu, svobody a mužské nadřazenosti přinejmenším v podobě privilegií v prostoru domova) i v situaci (původně) nezamýšlené bezdětnosti u muže.

Muži posouvající nedobrovolně rodičovství

Statistická data i sociálněvědní analýzy (Rabušic 2001, 2004; Hašková 2009 aj.) dokládají, že se u mladých žen i mužů po roce 1989 prodlužovalo období bezdětnosti. Měnily se zaběhané vzorce demografického chování (např. Fialová 2006), do té doby „jasné“ skripty – předpisy přechodu do dospělosti (tj. sňatek a s ním spojené založení rodiny) – se začínaly rozostřovat a rodičovství přestávalo být nutným znakem dospělosti. Prodlužování období bezdětnosti po roce 1989 je badateli a badatelkami dáváno do souvislosti nejen s vlivem hodnotových změn a nových možností, ale i socioekonomických faktorů, které představují (nové) bariéry pro založení rodiny.

V analyzovaném výzkumu část mužů reprezentuje ty, kteří interpretovali prodlužování období bezdětnosti především jako svou volbu, většinou se jedná o muže s vysokoškolským vzděláním. Na rozdíl od nich někteří muži, všichni s nižším vzděláním než vysokoškolským (tj. vyučený Rošťa, středoškolák Marek a Ludvík s vyšším odborným vzděláním), spojovali prodlužování období své dětnosti spíše s vlivem vnějších podmínek a okolností svých životů než se svou aktivní volbou.

V životních příbězích této druhé skupiny mužů vystupovala touha po dítěti jako „konstanta“ probíhající napříč jejich životem v období dospělosti. Tito muži neuměli vždy objasnit, proč po dítěti touží. V tomto případě chápali svou touhu jako něco

¹¹ Arlie Hochschild (1989) tento obrat použila v souvislosti s otcovstvím, kdy otcové zažívají výhody v práci i v soukromém životě, který je pro ně zdrojem emocionálního uspokojení, aniž by se museli zabývat běžným chodem rodiny a domácnosti. Nicméně analogicky může být toto spojení aplikováno také na situaci bezdětnosti, jak dokládají příběhy těchto bezdětných mužů. Anglická fráze „the best of both worlds“ je obecně použitelná pro situace, kdy člověk může zažívat a využívat výhody ze dvou velmi odlišných oblastí, prostředí apod. současně, zde konkrétně ze světa práce a soukromého života.

„samozřejmého“, co není třeba objasňovat, tedy jako implicitní sociální normu, kde rodičovství tvoří součást standardní biografie dospělého jedince (Park 2002). Pokud tito muži specifikovali důvody, proč se stát rodičem, pak jejich touha korespondovala s pozitivním chápáním hodnoty dítěte a rodičovství, tj. s psychologickou potřebou mít někoho blízkého, mít „svého“ vlastního potomka, s generativitou (čili s potřebou předat svou dosavadní nabytou zkušenost další generaci), s tradicí (tj. touhou mít „tradiční“, resp. heterosexuální rodinu zpravidla s více než dvěma potomky), s morálním aspektem rodičovství, které nemusí mít nutně jen biologickou variantu (viz např. různé důvody upřednostňování adopce dítěte před biologickým rodičovstvím) apod.

Tito muži chápali svou bezdětnost především nebo výlučně jako důsledek vnějších socioekonomických okolností a vlivů. V jejich životních příbězích zaznívalo opakovaně silně téma nedostatečného materiálního zabezpečení (tj. zejména neexistence či nedostupnosti nejen vlastního, ale i někdy i samostatného nájemního bydlení) prolnuté s tématem prekarizace práce (v souvislosti s nejistou a neperspektivní pozicí na trhu práce v důsledku nezaměstnanosti, termínovaných pracovních smluv, nelukrativního a nejistého podnikání anebo nízkého finančního ohodnocení jimi vykonávané práce).

Podnikám, ale už mě to nebaví. Nechám se radši zaměstnat, už se mi nechce podnikat, to je strašně stresující a já už toho mám plné zuby (...). Nelíbí se mi to, protože furt cítím finanční nouzi, už mě to přestává bavit. (Marek, 43 let, SŠ, 1. vlna)

Pak jsem měl takových pět let období, kdy jsem vlastně neměl úplně stálou práci, makal jsem po stavbách, a tak to jsem neměl žádnou dlouhodobou partnerku. (Ludvík, 32 let, VOŠ, 1. vlna) Já jsem tady jako zástupce za mateřskou na tři roky (...). Už jsme se teda bavili o tom, jestli bych tady chtěl zůstat, protože v ten samý termín tady končí šéfová. Akorát se už cítím strašně vyhořelej, je tady strašně moc práce a já to nestíhám. (Ludvík, 43 let, VOŠ, 2. vlna)

Tyto podmínky nebo okolnosti svých životů přitom chápali jako jediný, hlavní či jeden z hlavních důvodů, proč nemají žádný anebo trvalejší partnerský vztah, a tedy i jako důvod, proč se jim doposud nepodařilo založit rodinu. Percepce tohoto typu přitom není vždy uplatňována jen na vlastní životní situaci, ale někdy je vnímána i jako generační problém.

Když je člověk bez prostředků, tak to je asi hlavní důvod, že nemá dostatek peněz na to, aby vůbec mohl rodinu uživit. A ženy na to koukají. Jedna svobodná

matka řekla: „Až budeš mít prachy, tak přijď.“ Do dneška je sama. (...) Hlavní můj důvod, abych mohl mít děti a všechno mohl zabezpečit a žít šťastný život, je o hmotném zabezpečení, o tom, mít zdroj nějakého příjmu, aby rodina mohla dobře fungovat. Hodně mých vrstevníků z těchto důvodů nemůže zakotvit.
(Rostů, 44 let, vyučený, 2. vlna)

Vysvětlení o vlivu vnějších faktorů na jejich životní situaci uváděné muži koresponduje s tím, co bylo již dříve výzkumně potvrzeno v rámci některých domácích kvantitativních i kvalitativních studií (Katrňák, Fučík 2009; Hašková, Vohlídalová 2014). Podle výsledků těchto výzkumů platí, že muži s nižším vzděláním a nižším socioekonomickým statusem mají častěji krátkodobější partnerské vztahy anebo jsou zcela bez partnerského protějšku oproti mužům s vyšším vzděláním a vyšší sociální pozicí ve společnosti.

I když existuje možnost, že někteří muži s nižšími socioekonomickými zdroji mohou odmítat soužití s partnerkou s vyšším vzděláním a vyššími ekonomickými zdroji, než jakých dosahují oni sami, v případě tohoto výzkumu se někteří muži uchýlovali spíše k vysvětlení, které bylo postaveno na „sociální neatraktivnosti“ muže s nedostatečnými ekonomickými zdroji pro ženy. Podle těchto mužů ženy projevují obavy anebo anticipují, že muž nebude schopen rodinu materiálně zabezpečit.

Norma mužského žitlivství proto v konečném důsledku snižuje v očích daných mužů jejich šance naplnit životní plány, které považují za „normální“, tj. stát se rodičem. Akcent na mužské žitlivství se tak pro ně stává pastí, jež jim znemožňuje realizovat tradičně požímané rodičovství. Nicméně přístup Ludvíka zároveň odhaluje složitost konstrukce maskulinity ve vztahu k otcovství – možný rozpor mezi tím, co muž reflektuje, že je druhými lidmi očekáváno, oproti tomu, co by ideálně chtěl realizovat on sám. Ludvík, který anticipuje svou „neatraktivitu“ pro ženy z důvodu nedostatečných socioekonomických zdrojů, ve svých úvahách o rodičovství vyjádřil touhu prostřídat se na rodičovské se svou případnou partnerkou, zapojit se aktivně do péče o malé dítě. Jeho (byť hypotetický) přístup k jiné podobě rodičovství dokládá, že touha po dítěti není u muže nutně spojována s představou tradičně koncipované otcovské role coby živatele rodiny, třebaže je druhými lidmi tato role považována za normu a stává se pro mnohého muže zdrojem jeho sociální prestiže, moci a autority (Hunter et al. 2017). Touha po dítěti nicméně nemusí vždy korespondovat s tradičně utvářenou mužskou identitou obsahující v sobě prvky hegemonické maskulinity, ale může být spojena s jinou/novou/netradiční podobou otcovství, což naznačuje možné zeslabování hegemonického ideálu „nepéče“ v utváření identity (doposud bezdětného) muže.

Z hlediska případných cest k rodičovství daní muži nejčastěji preferovali možnost mít vlastní biologického potomka. Z dalších možností byla pro Rostů coby věřící-

ho křesťana přijatelnějším řešením adopce než použití metod asistované reprodukce, neboť ty z jeho pohledu nepředstavují „přirozený“ způsob početí a jsou „proti Bohu“.

Adopci ve svém životě reálně zvažoval také Bořek, jehož životní příběh je dokladem toho, jak se postoj k rodičovství, potažmo bezdětnosti může plasticky proměňovat¹² podle toho, jak (byť retrospektivně) muž vyhodnocuje svou „aktuální“ životní situaci, resp. jak v současnosti vidí své tehdejší preference, možnosti a podmínky pro to, aby se stal nebo nestal rodičem. Bořek po dítěti nejprve netoužil obdobně jako jeho tehdejší (dvě) manželky či (další) partnerky. Potom začal uvažovat na základě cest do ekonomicky méně rozvinutých zemích o adopci dítěte ze zahraničí, ale nakonec ji z mnoha důvodů neuskutečnil. Jeho úvahy o rodičovství prostřednictvím adopce měly morální rozměr. Pociťoval totiž morální zodpovědnost vůči dětem, které jsou sirotky a nežijí v dobrých ekonomických ani lidských podmínkách, a tudíž podle jeho názoru nemají vyhlídky na příznivější život.

V Indonésii, tak jsem tam viděl spoustu dětí, který byly úplně bezprizorní, byly prostě odepsané. Ta společnost o ně nestojí, protože takových dětí je tam spousta (...). No, prostě měl jsem pár let dojem, že je to škoda, že tam takovýchle děti jsou a že by z nich mohly vyrůst úplně normální zdravý lidi. (Bořek, 47 let, SŠ, 2. vlna)

Možnost stát se otcem prostřednictvím adopce narušuje biologické pojetí otcovství a překračuje individualistickou touhu mít vlastního biologického potomka. Nicméně (byť hypotetická) volba této cesty k rodičovství nemusí nutně narušovat konstrukci patriarchální hegemonické maskulinity, je-li zdůvodňována v intenci „boží vůle“ jako u Rosti.

Muži posouvající dobrovolně rodičovství

Jiná skupina mužů (vysokoškoláci Patrik, Jan, Štefan a Jakub s vyšším odborným vzděláním) zdůvodňovala svou bezdětnost spíše vědomým, cíleným odkládáním vstupu do rodičovství, přinejmenším do určitého věku, než vlivem vnějších okolností. Odkládání rodičovství a prodlužování doby bezdětnosti bylo nicméně některými muži dáváno do souvislosti rovněž s vlivem vnějších bariér (například s přípravou na budoucí povolání spojenou s prodlužováním doby studia, s otázkou zajištění vlastního bydlení, finančně nelukrativním zaměstnáním a nejistotou práce zejména v souvislosti s termínovanými pracovními smlouvami, ale také například s možnostmi seznámení se v genderově unifikovaném, zpravidla mužském pracovním prostředí apod.). V tomto

¹² Bořek proto není jednoduše „zařaditelný“ do žádné ze zde uvedených kategorií bezdětných mužů.

případě je ale chápali jako časově omezené překážky anebo je nepovažovali za jediný nebo hlavní důvod své bezdětnosti na rozdíl od předchozí skupiny mužů.

V jejich pojetí bezdětnosti hraje důležitou roli věk, resp. to, jak konstruují, co je a co již není v daném věku pro ně osobně přijatelné, žádoucí, realizovatelné apod. Muži odkládající rodičovství ve věku, kdy jim bylo zhruba do 40 let, uváděli, že by se někdy v budoucnu rodiči stát „určitě“, případně „spíše“ chtěli. Tito muži ale často neměli jasnější představu o tom, v jakém věku by se měl přechod k rodičovství „optimálně“ nebo „nejpozději“ odehrát, a možnost stát se (biologickým) rodičem chápali stále jako otevřenou. V tomto období si zpravidla připadali ještě „mladí“, vnímali se jako ti, kdo mají „stále ještě čas“ na založení rodiny. Zároveň ale v souvislosti s případným založením rodiny preferovali vlastní biologické rodičovství a stavěli se zpravidla odmítavě k adopci. Třebaže připouštěli možnost použití metody asistované reprodukce v případě problémů s početím dítěte, která by jim měla zajistit vlastní biologický vklad do prokreace, nenastolovali vůbec otázku případných biologických limitů (svého) otcovství, resp. možnosti své neplodnosti. V tomto smyslu konstruovali svou maskulinitu v dané životní fázi jako implicitně „potentní“, a tedy i jako „normální“. I když jejich pojetí otcovství v tomto období dokládá, že v ideové rovině u nich dochází k narušení věkové hranice (normy) otcovství (čili toho, dokdy by se muž měl stát „optimálně“ nebo „nejdéle“ otcem), zároveň ale petrifikuje normu biologického rodičovství a implicitní mužské plodnosti coby projevů tradičně utvářené maskulinity.

V této životní fázi se muži volící odklad rodičovství zaměřovali primárně na takové životní cíle, které podtrhovaly nejen význam a důležitost jejich práce (tedy na rozvoj kariéry), ale kladli důraz i na svobodu vykonávat práci, která je baví (kdy nemusejí nutně pracovat pro finanční zabezpečení rodiny), stejně jako na seberealizaci prostřednictvím mimopracovních aktivit.

Někteří v té době chápali nejen rodičovství, ale také trvalé partnerství jako výraznou překážku jejich seberealizace v oblasti pracovní i mimopracovní, jako prvek nekompatibilní s jejich realizovaným životním stylem.

Já jsem chtěl jezdit po světě, a to prostě nejde mít trvalý partnerský vztah. (Jakub, 37 let, VOŠ, 1. vlna)

Určitě by byla otázka, jestli bych moh' dělat tu práci, co dělám teď. Asi bych ten čas musel věnovat spíš vydělávání peněz než sportu. (...) Dávám kolikrát přednost volnému času a řídit si ten čas podle sebe než tomu, abych radši vydělával peníze. (Štefan, 35 let, VŠ, 1. vlna)

Pro jejich příběhy je charakteristické, že se v nich stává hranice mezi dobrovolnou a nedobrovolnou bezdětností nejasnou, když popisují svůj běh života bez volby bezdětnosti a zároveň i bez usilování o rodičovství (za každou cenu).

Neřekl bych, že je to otázka životní strategie (nebýt rodičem), protože osobně jsem proti tomu nikdy nic neměl. Rozhodně bych neřekl, že jsem se zaměřil na kariéru natolik, nebo na nějakou jinou věc, že bych tu rodinu nechtěl (...). Zase na druhou stranu jsem nikdy nechtěl tu rodinu za každou cenu, jako že bych si podával inzeráty a tak. (Patrik, 44 let, VŠ, 1. vlna)

Ale zase nechci říct dopředu, že dítě nikdy mít nebude, že je mít nechci. Třeba najdu nějakou přítelkyni nebo mě to třeba popadne a budu je chtít mít, takže to může přijít, že jo? (Štefan, 35 let, VŠ, 1. vlna)

(...) nebránil bych se tomu z principu, ale že bych měl takovou potřebu (mít dítě), tak to nemůžu říct. (Jan, 42 let, VŠ, 2. vlna)

Třebaže tito muži zpravidla uváděli, že prošli více než jedním dlouhodobějším partnerským vztahem, většinou ale bydleli odděleně, neboli žili ve vztazích LAT.¹³ Jak v této souvislosti dokládají data z kvantitativních biografických výzkumů zabývajících se přechodem k rodičovství, společné bydlení partnerů zvyšuje šanci založit rodinu (Kiernan 2001; Wagner et al. 2019). Kohabítace tak v současnosti představuje u mladých lidí důležitou tranzici k rodičovství.

Jestliže muži odkládají rodičovství volbu bezdětnosti v určitém věku (tj. zhruba do svých 40 let) sice nedeklarují, ale zároveň se (ještě) nepokoušejí o zahájení rodičovství, a někdy dokonce ani neusilují o budování trvalejšího partnerského vztahu, pak tento způsob sebe prezentace může navozovat dojem, že muži v interakci s druhými využívají techniku „neutralizace“ (viz např. Park 2002). Tato technika jedinci v interakci s druhými lidmi pomáhá vyhnout se případným diskreditujícím označením v souvislosti s tím, co je druhými vnímáno jako „deficit“, „deviace“ apod. – obecně jako nenaplnění normy, v tomto případě normy „mít dítě“ (přinejmenším v určitém věku), čili tato technika umožňuje muži zachovat si před druhými i sám před sebou „tvář“, své „dobré já“. Jedná se tak o práci na vlastní identitě ve směru nevybočování z „normy“ (normality rodičovství) v kontextu, kdy stále převládá (být zároveň i slábne) očekávání, že „správná“ biografie dospělého jedince zahrnuje vyprávění o rodičovství a dětech.

Ve věku nad 40 let se v úvahách mužů posouvajících rodičovství začíná objevovat

¹³ Anglická zkratka pro living-apart-together.

téma věku jako jeho možné bariéry. V jejich pojetí ale nabývá často jiného významu ve vztahu k ženě coby (aktuální nebo případné) partnerce a ve vztahu k nim samým. Na věk tak muži sami uplatňují genderově odlišnou optiku, kdy na základě genderu konstruují obsahově rozdílné věkové normy rodičovství. O věku jako biologickém limitu počětí uvažují pouze ve vztahu k partnerkám, když pochybují o možnosti jejich otěhotnění nad „limit“ 40 let jejich věku, zatímco svůj věk z tohoto hlediska vnímají téměř jako „bezlimitní“.

O svém věku hovoří především v souvislosti s energií na výchovu dítěte a s možnostmi zabezpečení dítěte v jeho dospívání nebo rané dospělosti, když předpokládají, že už budou v důchodovém věku. Někteří muži ale také anticipují svou neatraktivitu z důvodu věku pro mladší ženy. Po 40. roce začíná být věk mužů chápáný jimi samými jako možná překážka realizace rodičovství i trvalejšího partnerství spíše než jako možná překážka počětí potomka z jejich strany. I v tomto případě tedy muži zachovávají zdání své plodnosti a v konečném důsledku i té „správné“ (plodné) maskulinity.

Ve věku nad 45 let muži volící posun rodičovství konstruují svou bezdětnost jako nezamýšlený důsledek běhu života, kdy na rozdíl od předchozích životních období už často nežijí ani v partnerství na dálku, stali se z nich singles. Protože rodičovství vážili vždy na partnerský vztah, nikoli na možnost sólo rodičovství, navíc ve svých úvahách preferovali vlastního biologického potomka (k adopci se stavěli obvykle odmítavě), eventualita, že se někdy v budoucnu rodiči stanou, se v jejich úvahách začíná vytrácet. Stále častěji předpokládají, že zůstanou celoživotně bezdětní. V jejich výpovědích se spíše jen ojediněle objevuje nespokojenost se současnou životní situací.

Muži oddalující vstup do rodičovství jej obvykle vnímali spíše jako zátěž než jako hodnotu s možným kladným přínosem pro jejich život. Jejich postoje k rodičovství vyjadřovaly obavu z nákladů rodičovství od ekonomických (kdy dítě je chápáno nejen jako finanční zátěž, ale i jako luxus) přes „energetické“ po emocionální, kdy tento typ obavy mezi mladými lidmi podle výsledků dříve provedeného výzkumu v České republice narůstá (Možný et al. 2008).

Na rozdíl od rodičovství nevnímají muži posouvající dobrovolně rodičovství svou bezdětnost ve většině případů negativně a uvádějí spíše její výhody než nevýhody. Výhody jsou spojovány s individuální seberealizací (viz např. s možností mít čas pro sebe, svou práci a své zájmy; dělat v první řadě to, co mne baví; scházet se s lidmi, kteří mi vyhovují), která se přetavuje až na výjimky do jejich životní spokojenosti. Nicméně jak zaměření se na úspěch v práci, tak i důraz na svobodu konání a na sebe-realizaci ve volném čase nenabourává hranice hegemonické maskulinity, principy, na nichž je stavěna.

Muži volící bezdětnost

Jak kvantitativní výzkum provedený v ČR (Pakosta et al. 2009), tak mezinárodní komparativní výzkum (Miettinen et al. 2015) dokládají, že dobrovolně bezdětní tvoří velice nízké zastoupení mezi bezdětnými osobami. Dobrovolná bezdětnost je v případě žen spojována s odmítnutím mateřství coby základu tradiční identity ženy a s jinou konstrukcí jejich ženské identity. Vytváří nové možnosti, jak být ženou, aniž by žena musela být matkou (např. Gillespie 2003). Na jedné straně otcovství není považované za tak důležité pro utváření identity muže jako jeho profesní uplatnění a s ním spojený úspěch ve sféře placené práce (např. Agrillo, Nelini 2008). Na straně druhé, jestliže je rodičovství, a tedy i otcovství, stále spojované s biografií dospělého jedince, vyvstává otázka, jak konstruuji svou maskulinitu ve vztahu k bezdětnosti někteří muži, kteří cíleně odmítají stát se otcem?

Jak vysokoškolák Mikuláš, tak Petr s vyšším středoškolským vzděláním zdůvodňovali svůj odmítavý postoj k možnosti stát se otcem spíše kombinací různých motivů, důvodů nebo okolností svých životů než nějakým zlomovým bodem, který by vnímali jako zásadní, určující pro své rozhodnutí. Důvody či motivy dobrovolné bezdětnosti situovali především do osobnostní roviny, když ji zdůvodňovali jak svými povahovými vlastnostmi včetně jimi reflektované a popisované introverze, případně svou zkušeností s rodinou původu.

Muži pochybovali o svých předpokladech pro rodičovství, hodnotili negativně některé své povahové vlastnosti (např. malou trpělivost), které považovali za důležité ve vztahu k výkonu rodičovské role. Anticipovali svou nízkou schopnost zvládat mnohé nároky rodičovství včetně nároku být dítěti neustále k dispozici, být s ním rád apod.

Oba vykazovali tendenci vnímat své předpoklady, resp. z jejich pohledu limity pro rodičovství jako danost. Z tohoto hlediska je jejich konstrukce rodičovství statická, esencialistická, stojící v opozici k pojetí rodičovství jako naučené dovednosti. Limity pro rodičovství ale nebyly daným mužem vnímány jen ve vztahu k vlastní osobě, ale někdy i vzhledem k (bývalému) partnerskému protějšku.

Říkám jí: „Tak ty na to absolutně nemáš podmínky, abys to dítě mohla vychovávat. Tohle si na zodpovědnost nevezmu. Já nejsem přesvědčený o tom, že bysme vytvořili fungující rodinu. A ty sama k tomu podmínky nemáš. To, co si představuješ, je podle mne nereálný.“ (Mikuláš, 47 let, VŠ, 2. vlna)

Muž se snažil v rozhovoru prezentovat jako někdo, kdo byl v rámci dané partnerské dvojice ten „zodpovědný“. Upozornil ze svého pohledu na limity pro rodičovství na straně ženy, které podle jeho názoru ona sama nereflektovala. Tímto svým postojem se staví do pozice muže, který ví lépe než žena, co je pro ni správné, co ona může zvládnout a co nikoli. Muž tak uplatňuje nad ženou svou převahu, aniž by si to

sám uvědomoval. Jím líčený případ dané partnerské dvojice zároveň ilustruje možný mechanismus rozhodování o založení rodiny v situaci partnerské neshody. Z Mikulášova životního příběhu vyplynulo, že pokud se představy muže a ženy rozcházejí a představa partnerky je mužem vnímána jako tlak na rodičovství z její strany, může jím být tato neshoda chápána jako legitimní důvod pro ukončení vztahu z jeho strany, když se rodičem stát (ještě anebo vůbec) nechce.

Tento muž celkově projevoval skepsi vůči rodině „klasického“ typu založené na společném soužití muže a ženy v rámci rodinné domácnosti a na společné výchově dítěte. Jeho odmítavý postoj k tradičnímu partnerství a tradiční podobě rodičovství by se dal charakterizovat jako nedůvěra v rodičovství na pozadí zkušenosti z vlastního dětství a mládí. Vnímál totiž kriticky rodinu svého původu, neharmonické a ne příliš vřelé vztahy uvnitř ní. Otce líčil jako toho, kdo nebyl rodičovsky příliš angažovaný (fungoval tedy spíše jako „nepřítomný“ otec) a jemuž rodinný život znemožňoval věnovat se tvůrčí (umělecké) práci v míře, v jaké by z pohledu Mikuláše otec býval chtěl. Rodina neposkytovala jeho otci (údajně) dostatek svobody a prostoru pro seberealizaci. K prezentované životní situaci svého otce se Mikuláš stavěl spíše s pochopením než kriticky. Připodobněním sebe k otci si zdůvodňoval, proč ani on by nebyl „dobrým“ rodičem. Mužův důraz na svobodu spolu se snahou vyvázat se z rodinných povinností, nebýt zatížen dětmi a rodinou, mít prostor dělat to, co jedince, tj. muže baví, co chce dělat bez ohledu na potřeby, nároky a požadavky svého okolí a svých blízkých lze zařadit k projevům hegemonické maskulinity. Bezdětný muž tak nepopírá, naopak re/produkuje její znaky.

Oba muži se v rozhovoru prezentovali jako introverti, kteří nevyhledávají příliš druhé lidi, případně jako ti, kdo mají problém navazovat blízké vztahy a udržovat je. Odstupem od druhých lidí si Petr zprvu snažil chránit svou individualitu, kterou by ostatní lidé mohli narušovat tím, že by byl nucen se jim přizpůsobovat. Cíleně si bránil prostor svého soukromí, aby mohl být, jak se vyjádřil, „co nejvíce sám sebou“.¹⁴ Postupem času se ale začal, jak vyplynulo z dalšího rozhovoru s ním, zaměřovat více na druhé lidi. Deklaroval, že se častěji stýká se svými nejbližšími přáteli, jejichž okruh se rozrostl.

Svou samotu, to, že žije jako single, prožíval Petr dříve i v nedávné minulosti jako chtěnou na rozdíl od Mikuláše, který ji postupem času začal vnímat jako nežádoucí, tedy spíše jako osamocenost. Třebaže se v minulosti cíleně vyhýbal intimním vztahům, které by mohly směřovat k založení rodiny, absenci trvalejšího partnerství prožívá nakonec negativně. V rámci rozhovoru se líčil jako neúspěšný v navazování vztahů se ženami a jejich udržení. Domníval se totiž, že vzhledem ke svému věku je pro mladší ženy, které ve svém výběru preferoval, již neatraktivní.

¹⁴ Petr, 32 let, VOŠ, 1. vlna.

Smysl svého života spíše než v práci vidí oba muži v seberealizaci prostřednictvím mimopracovních zájmů, kdy své volnočasové aktivity vnímá jeden z nich jako nekompatibilní s rodinným životem.

Vždycky jsem si říkal, že tohle (životní styl zaměřený na realizaci vlastních zájmů a koníčků) bych si nemohl dovolit, kdybych měl rodinu. (Mikuláš, 47 let, VŠ, 2. vlna). Zaměření se na seberealizaci prostřednictvím rozvoje ryze individuálních mimopracovních (případně i pracovních) zájmů je možné chápat jako projev individualizace na pozadí hodnotových změn v soudobé pozdně moderní společnosti. I když výsledky evropských srovnávacích výzkumů (Merz, Liebroer 2012; Szalma, Takács 2015) potvrzují, že tento trend není v rámci bývalých socialistických zemí tak výrazný jako v Evropě západní, začíná se i zde postupně prosazovat.

Závěr

Z hlediska analýzy vztahu mezi utvářením maskulinit a bezdětností mužů se ukazuje jako důležité, jak muži sami definují svou bezdětnost a jak se vztahují k případnému rodičovství, jakou hodnotu a význam těmto událostem nebo životním situacím ve svém životě udílejí, jak reflektují své životní šance vzhledem k líčeným podmínkám svých životů, jak prezentují své životní možnosti, jak svou bezdětnost prožívají, resp. ji interpretují v rámci interakce s jinou (v daném případě pro ně neznámou) osobou (výzkumnice nebo výzkumníka), a co z toho je možné vyabstrahovat na výzkumné úrovni.

Muži v rámci svých narativů bezdětnosti reflektují různou míru svobody utvářet si svůj život v intenci svých představ – menší představa svobody je zjevná v příbězích mužů, kteří usilují o rodičovství, ale z jejich pohledu se jim jejich představy nedaří realizovat zejména v důsledku vnějších socioekonomických vlivů. V této optice pak maskulinita některých bezdětných mužů, těch, kteří vnímají své socioekonomické zdroje jako nedostatečné pro založení rodiny, vystupuje jako maskulinita méně privilegovaná, více marginalizovaná v porovnání s muži s vyššími zdroji a širším prostorem realizovat své životní plány a představy (byť ani jim se jejich realizace nemusí z mnoha důvodů vždy podařit).

Jestliže bezdětní muži nenaplnili jeden ze základních imperativů tradičně utvářené maskulinity vybízející k „početí dítěte“ – konkrétně syna (viz např. Šmídová 2002), znamená to, že překročili její konstrukci? Výše uvedená analýza prokázala, že vztah mezi bezdětností a utvářením maskulinit je komplikovanější. Nejedná se o vztah přímočarý, takže se nedá jednoduše tvrdit, že „dobrovolná“ bezdětnost představuje jednoznačně překračování nebo narušování hegemonické maskulinity, stejně jako se v analýze nepotvrzuje, že „nedobrovolná“ bezdětnost znamená vždy prostou re/produkci hegemonické maskulinity kromě toho, že hranice mezi dobrovolnou a nedobrovolnou bezdětností mohou být velice křehké, propustné.

Nicméně v prezentovaných příbězích je maskulinita jednotlivých mužů konstruovaná častěji v intenci hegemonické maskulinity než jejího překračování, když muži zvýznamňují některé její znaky. Jedná se zejména o přístup, v rámci něhož je hodnota dítěte chápána negativně (kdy dítě je vnímáno jako omezení svobody daného muže, případně dvojice jako celku, jako finanční zátěž a v tomto smyslu dokonce i jako luxus), ale i přístup, kdy rodičovství je považováno nejen za finančně, ale také emocionálně a psychicky náročnou nebo zátěžovou životní situaci apod., kdy v pozadí negativního postoje k rodičovství lze vyčíst důraz na svobodu jednání, možnost dělat si, co daný jedinec chce, bez ohledu na ostatní blízké lidi apod. Tento postoj koresponduje s charakteristikami hegemonické maskulinity, pro kterou je typický důraz na svobodu jedince v intenci „individuálního blaha“. Odmítání dítěte v tomto případě není spojeno s nadindividuální problematikou a zodpovědností vůči širšímu celku – třeba s ekologickou zátěží rodičovství pro životní prostředí, přelidněním planety, otázkou bezpečnosti života pro budoucí generace apod., jež se častěji objevují jako argumenty ve výzkumech bezdětnosti žen zejména v zahraniční literatuře (např. Park 2005).

Utváření hegemonické maskulinity se projevuje i u mužů, kteří preferují seberealizaci prostřednictvím práce, případně prostřednictvím volnočasových aktivit spíše než zaměření se na vztahy s druhými lidmi a závazky vůči nim; i u mužů, kteří uvádějí výhody spjaté s životem v páru, tedy určitá privilegia bezdětného (zpravidla ženatého) muže v soukromé sféře, která se často pojí i s výhodami ve sféře placené práce, tj. s většími možnostmi zaměřit se na rozvoj své profesní kariéry, ale nebýt přitom omezován nároky a povinnostmi rodičovství.

V rámci narativů mužské bezdětnosti je patrná rovněž reprodukce dvojího standardu, konkrétně v otázce věkových norem pro ženy a muže ve vztahu k rodičovství (kdy věk ženy vidí muži jako limitní ve vztahu k početí dítěte, zatímco věk muže považují za téměř bezlimitní). Konstruují se tak jiné životní možnosti ve vztahu k rodičovství, a sice limitující ženy a favorizující muže. Uplatnění optiky jinakosti, jejímž výsledkem je re/produkce mužské dominance, je rovněž symptomatické pro utváření hegemonické maskulinity.

Konstrukce hegemonické maskulinity se však projevuje i prostřednictvím „neřečeného“, „zamlčeného“, v rozhovorech přímo nevyřčeného. Příkladem může být netematizace sexuality, kdy se implicitně předpokládá heterosexuální identita mužů, anebo téma neplodnosti. O této problematice se muži zmínili jen vztahu k ženám (manželkám, aktuálním nebo případným budoucím partnerkám), ale netematizovali ji ve vztahu k sobě samým. Toto zjištění implikuje domněnku, že neartikulace tématu případné mužské neplodnosti, jeho tabuizace v životních příbězích mužů může představovat strategii, jak se vyhnout možnému zpochybnění „mužství“, jak navodit dojem implicitně „plodné“, a tedy z hlediska hegemonické maskulinity „normální“ maskulinity.

V intenci hegemonické maskulinity jsou pojímány také cesty k rodičovství, kdy

muži jednoznačně preferují jen vlastní biologické rodičovství. V tomto případě hraje výraznou roli norma „vlastního dítěte“, stejně jako norma „přirozené“ reprodukce v rámci heterosexuálního páru, které patří k podstatným charakteristikám hegemonické maskulinity. Jestliže muži uvažují zcela výjimečně o sociální formě rodičovství, konkrétně adopci, pak z hlediska utváření jejich maskulinity záleží na tom, jaké argumenty přitom aktivují, což potvrzuje kontextuálnost v utváření maskulinit. Pokud je preference adopce dítěte zdůvodňovaná „Bohem“, „boží vůlí“, potom důraz na patriarchální řád (reprezentovaný Bohem) koresponduje s mužskou dominancí. Pokud však v daném případě argumentuje muž blahem dítěte, pak tím narušuje – překračuje hranice hegemonické maskulinity.

V narrativech bezdětných mužů lze kromě uvedeného odhalit také další momenty v překračování hegemonické maskulinity, a to tehdy, když jsou jejich představy o dělbě péče, práce a rodičovské odpovědnosti spojovány s rovností v rámci rodičovského páru, s rovnoměrnou nebo rovnoměrnější participací muže na nich. Lze sem zařadit rovněž deklaraci partnerštějšího přístupu k rozhodování o případném ne/založení rodiny, shody a dohody o vstupu či odmítnutí vstupu do rodičovství, neprosazování pohledu nebo vůle jen jedné strany (v tomto případě muže). Jestliže u některých mužů může jejich bezdětnost reprezentovat osvobození se od práce vykonávané v intenci živitelství, osvobození se od závazku finančního zabezpečení rodiny, nikoli nutně svobodu realizovat se ve sféře placené práce, pak tento přístup lze také vnímat jako eliminaci jednoho ze znaků hegemonické maskulinity.

Maskulinity bezdětných mužů představují mix prvků nebo znaků hegemonické maskulinity spolu s překračováním jejích hranic, kdy je důležité, co a jak v kontextu své bezdětnosti muži zvýznamňují. V dalších výzkumech by se výzkumná pozornost mohla či měla zaměřit detailněji na možné zpochybňování hegemonické maskulinity bezdětných mužů a případné utváření alternativních maskulinit v rámci sociálních interakcí těchto mužů v jejich každodenním životě.

Literatura

- Agrillo, C., Nelini, C. 2008. „Childfree by Choice: A Review.“ *Journal of Cultural Geography*, Vol. 25, No. 3: 347–363, <http://dx.doi.org/10.1080/08873630802476292>.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON.
- Bauman, Z. 2003. *Liquid Love*. Cambridge: Polity.
- Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bertaux, D., Kohli, M. 1984. „The Life Story Approach: A Continental View.“ *Annual Review of Sociology*, Vol. 10: 215–237.

- Connell. 2005. *Masculinities*. (2nd edition). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing gender.” *Gender & Society*, Vol. 21, No. 1: 106–127.
- Dudgeon, M. R., Inhorn, M. C. 2003. „Gender, Masculinity and Reproduction: Anthropological Perspectives.” *International Journal of Men's Health*, Vol. 2, No. 1: 31–56.
- Elder, G. H., O'Rand, A. M. 2009. „Adult Lives in a Changing Society.” Pp. 430–455 in Heinz, W. R., Huinink, J., Weymann, A. (eds.). *The Life Course Reader. Individuals and Societies Across Time*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Fialová, L. 2005. „K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století.” *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 6, č. 1: 10–14.
- Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Gillespie, R. 2003. „Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntary Childless Women.” *Gender & Society*, Vol. 17, No. 1: 122–136, <https://doi.org/10.1177/0891243202238982>.
- Guest, G., MacQueen, K. M., Namey, E. E. 2012. *Applied Thematic Analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, <http://dx.doi.org/10.4135/9781483384436>.
- Hadley, R., Hanley, T. 2011. „Involuntarily Childless Men and the Desire for Fatherhood.” *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, Vol. 29, No. 1: 56–68, <http://dx.doi.org/10.1080/02646838.2010.544294>.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Hašková, H., Vohlídalová, M. 2014. „Singles.” Pp. 103–130 in Hašková H. (ed.). *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: SLON, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hašková, H. (ed.), Vohlídalová, M., Maříková, H., Dudová, R., Uhde, Z., Křížková, A., Formánková, L. 2014. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: SLON / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hašková, H., Zamykalová, L. 2006. „Mít děti - co je to za normu? Čí je to norma?” *Biograf*, roč. 13, č. 40–41. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4001>.
- Hey, V. 2005. „The Contrasting Social Logics of Sociality and Survival: Cultures of Classed Belonging in Late Modernity.” *Sociology*, Vol. 39, No. 5: 855–87, <https://doi.org/10.1177/0038038505058369>.
- Hochschild, A. 1989. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking.
- Hrušáková, M., Králíčková, Z. 2001. *České rodinné právo*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita.
- Hunter, S. H., Riggs, D. W., Augoustinos, M. 2017. „Hegemonic Masculinity vs. A Caring Masculinity: Implications for Understanding Primary Caregiving Fathers.” *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 11, No. 3: 1–9, <https://doi.org/10.1111/spc3.12307>.
- Chaloupková, J. (ed.). 2010. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Christensen, A. D., Jensen, S. O. 2014. „Combining Hegemonic Masculinity and Intersectionality.“ *NORMA*, Vol. 9, No. 1: 60–75, <http://dx.doi.org/10.1080/18902138.2014.892289>.
- Chromková, M., Rabušic, L. 2013. „Male Fertility in the Czech Republic – First Empirical Evidence.“ *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje*, roč. 55, č. 4: 275–290.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jamieson, L., 1999. „Intimacy Transformed? A Critical Look at the Pure Relationship.“ *Sociology*, Vol. 33, No. 3: 477–494.
- Kaa, D. J. van de. 1987. „Europe’s Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin*, Vol. 42, No. 1: 3–55.
- Katrňák, T., Fučík, P. 2009. „Preference výběru partnera: Liší se rozvedení a svobodní ve sňatkových a partnerských preferencích?“ *Sociológia*, roč. 41, č. 5: 437–456.
- Kiernan, K. 2001. „The Rise of Cohabitation and Childbearing Outside Marriage in Western Europe.“ *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 15, No. 1: 1–21, <https://doi.org/10.1093/lawfam/15.1.1>.
- Kyzlinková, R., Štastná, A. 2018. „Fatherhood in a Changing Society: Shifts in Male Fertility Patterns.“ *Sociological Research Online*, Vol. 23, No. 2: 328–353, <https://doi.org/10.1177/1360780418754565>.
- Lampman, C., Dowling-Guyer, S. 1995. „Attitudes toward Voluntary and Involuntary Childlessness.“ *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 17, No. 1-2: 213–222.
- Letherby G. 2002. „Childless and Bereft?: Stereotypes and Realities in Relation to ‘Voluntary’ and ‘Involuntary’ Childlessness and Womanhood.“ *Sociological Inquiry*, Vol. 72, No. 1: 7–20, <https://doi.org/10.1111/1475-682X.00003>.
- Merz, E. M., Liefbroer, A. C. 2012. „The Attitude toward Voluntary Childlessness in Europe: Cultural and Institutional Explanations.“ *Journal of Marriage and Family*, Vol. 74, No. 3: 587–600, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.00972.x>.
- Miettinen, A., Rotkirch, A., Szalma, I., Donno, A., Tanturri, M. L. 2015. „Increasing Childlessness in Europe: Time Trends and Country Differences.“ *Families and Societies Working Paper Series* (33).
- Možný, I., Pakosta, P., Přidalová, M. 2008. *Declining Fertility in Europe, and, What Parenthood Means to the Czechs*. Brno: Masaryk University, Georgetown.
- Nock, S. L. 1998. *Marriage in Men’s Life*. New York: Oxford University Press.
- Pakosta, P. 2009. „Proč chceme děti: hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 5: 899–934.
- Park, K. 2002. „Stigma Management among the Voluntarily Childless.“ *Sociological Perspectives*, Vol. 45, No. 1: 21–45.
- Park, K. 2005. „Choosing Childlessness: Weber’s Typology of Action and Motives of the Voluntarily Childless.“ *Sociological Inquiry*, Vol. 75, No. 3: 372–402, <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.2005.00127.x>.
- Philipov, D., Spéder, Z., Billari, F. 2005. *Now or Later? Fertility Intentions in Bulgaria and Hungary and the Impact of Anomie and Social Capital*. Working Papers. Vienna: Vienna Institute of Demography.

- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: SLON.
- Rabušic, L. 2004. „Will Tomorrow's Czechs Have the Fewest Children in Europe?“ Pp. 41–60 in Mareš, P. (ed.). *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister and Principal.
- Skeggs, B. 2003. *Class, Self, Culture*. London: Routledge.
- Slepičková, L. 2009. „Neplodnost jeho a neplodnost její: Genderové aspekty asistované reprodukce.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 1: 177–203.
- Slepičková, L. 2014. *Diagnóza neplodnost: sociologický pohled na zkušenost nedobrovolné bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Szalma, I., Takács, J. 2015. „Who Remains Childless? Unrealized Fertility Plans in Hungary.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Vol. 51, No. 6: 1047–1076, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.228>.
- Šmídová, I. 2002. „Muži v České republice podle jiných mužů.“ *Sociální studia*, roč. 7, č. 7: 89–117.
- Wagner, M., Mulder, C. H., Weiß, B., Krapf, S. 2019. „The Transition from Living Apart Together to a Coresidential Partnership.“ *Advances in Life Course Research*, Vol. 39: 77–86, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.12.002>.
- West, C., Zimmerman, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia*, roč. 5, č. 1: 99–120.
- Williams, J. 1999. *Unbending Gender: Market Work and Family in the Twenty-first Century*. New York: Oxford University Press.
- Witzel, A. 2000. „The Problem-Centered Interview.“ *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, Vol. 1, No. 1.
- Xie, Y., Raymo, J. M., Goyette, K., Thornton, A. 2003. „Economic Potential and Entry into Marriage and Cohabitation.“ *Demography*, Vol. 40, No. 2: 351–367.

BY-NC Hana Maříková, 2020.

BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2020.

PhDr. Hana Maříková, Ph.D., pracuje na oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se sociologii rodiny a soukromého života (zejména problematice bezdětnosti, rodičovství a péče), genderovým nerovnostem na trhu práce i v politice. Zabývá se rovněž rodinnou a sociální politikou a politikami genderové rovnosti. Korespondenci zasílejte na adresu: hana.marikova@soc.cas.cz.